

УДК 631.67.1/332.37

© 2015

*Р.І.Рудик,
А.О. Мельничук,*

*О.І. Савчук,
кандидати
сільсько-
господарських
наук*

*Інститут сільського
господарства
Полісся НААН*

*В.Є. Дишлюк,
кандидат
сільсько-
господарських
наук*

*Національна академія
аграрних наук України*

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У ЗОНІ ПОЛІССЯ

Мета. *Визначити способи оптимізації агроландшафту на засадах збалансованого природокористування. Методи.* *Системно-логічного аналізу організаційних, технологічних, екологічних процесів і зв'язків, а також порівняльного, факторного та структурного аналізу. Результати.* *Досліджено ґрунтовий покрив зони Полісся за його якісним станом, визначено рівень його використання та показано способи оптимізації земельних ресурсів. Обґрунтовано співвідношення дестабілізувальних і стабілізувальних угідь для створення екологічно стійкого агроландшафту. Висновки.* *Стратегія оптимізації земельних ресурсів в агропромисловому виробництві має реалізуватися через оптимально збалансований розвиток галузей рослинництва і тваринництва.*

Ключові слова: *гідроморфні ґрунти, збалансоване природокористування, меліорація, радіоактивне забруднення, адаптивно-ландшафтне землеробство, оптимізація землекористування.*

Постановка проблеми. Нині світова спільнота розглядає ефективність використання земельних ресурсів через призму гармонізації взаємовпливів у системі «природа — економіка — суспільство», що пов'язано з постійним приростом населення, зменшенням заповідних територій та погіршенням екологічної ситуації; деградацією ґрунту, вирубкою лісів, опустелюванням, забрудненням довкілля пестицидами та відходами промисловості [3].

Стратегія використання меліорованих земель в Україні перегукується з вимогами моделі сталого розвитку, яка поєднує у собі техніко-технологічний, природничий і соціально-економічний аспекти [10]. Ці напрями висвітлені у статтях В.Ф. Сайка, В.Ф. Камінського, С.А. Балюка, М.А. Хвесика, О.І. Фурдичка, Ю.О. Лупенка, В.М. Жука, С.М. Кваші, Г.М. Калетника та ін.

Мета досліджень — провести оцінку агоресурсного потенціалу Полісся, визначити

рівень його використання та показати способи оптимізації на засадах збалансованого природокористування.

Методика досліджень — використано методи логічного, системно-логічного аналізу організаційних, технологічних, екологічних процесів і зв'язків, а також порівняльного, факторного та структурного аналізу.

Результати досліджень. Техніко-технологічні заходи в агровиробництві на меліорованих землях мають розроблятися з урахуванням агоресурсного потенціалу території, метеорологічних умов регіону та впливу розроблюваних заходів на поліпшення довкілля і соціально-економічних умов проживання місцевого населення [1, 10, 11]. Цей напрям для Степу й Лісостепу обґрунтували О.Г. Тараріко, С.Ю. Булигін, П.Г. Казьмір, О.І. Ковалів, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.К. Шихула та ін. Реалізація напряму збалансованого землекористування для поліської частини України нині

є актуальною і потребує сучасних доповнень до методологічних підходів, які свого часу були сформульовані В.П. Стрельченком [2].

Полісся — це унікальний природний ландшафт, який становить 19% території України. Ця частина відіграє важливу роль у формуванні водних ресурсів України і займає 2-ге місце із заліснення після Карпат. За кліматичними особливостями воно належить до зони надмірного зволоження. Ґрунтовий покрив території представлений органометричними та дерново-підзолистими ґрунтами з різними гранулометричним складом та рівнем родючості.

За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» [4], частка ґрунтів з низьким і середнім умістом фосфору та калію становить відповідно 52,3 і 75,3%. Загалом ця зона сприятлива для ведення сільськогосподарського виробництва, зокрема тваринництва, за умови оптимізації всіх факторів життя рослин за допомогою різних видів меліорацій: гідротехнічної, культуротехнічної, хімічної, теплової, фітомеліорації.

Щодо агресурсного потенціалу Полісся, то за 30 років (1965–1995 рр.) інтенсивного проведення меліоративних робіт у гумідній зоні було введено в експлуатацію 3200 тис. га осушуваних земель (55% від загальної площі угідь), на яких побудовано різні типи меліоративних систем: осушувані — 1500 тис. га (47%); комбіновані (осушувально-зрошувальні) — 1100 тис. га (34%); замкнуті (водооборотні) системи — 250 тис. га (8%) та польдерні — 350 тис. га (11%) з продуктивністю одного гектара від 16 до 26 ц кормових одиниць.

Сьогодні досить актуальним є питання ефективного використання осушуваних земель Полісся з урахуванням усіх об'єктивних процесів, що відбувалися на цій території упродовж останніх років. Оскільки система осушуваних меліорацій передбачає цілісний комплекс взаємозв'язків: природних ландшафтів, технічного стану осушуваної мережі, технологій вирощування сільськогосподарських культур у певних погодних умовах, то найважливішою залишається оптимізація усіх факторів життя рослин за досить високої строкатості ґрунтового покриву [5].

Після осушення розораність поліського ландшафту становила 64,2% — у Волинській, 70,6 — у Рівненській, 72,2 — у Чернігівській і 77,9% — у Житомирській областях, що є досить високим показником порівняно

зі світовим — 11%. Однак за роки аграрних реформ цей показник істотно знизився, що пов'язано з низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів: низький рівень природної родючості ґрунтів (24–42 бали), призупинення робіт з проведення всіх видів меліорації, низька платоспроможність суб'єктів господарювання. Здійснені нами розрахунки щодо використання ріллі станом на 01.01.2014 р. засвідчили, що у Рівненській, Волинській, Чернігівській, Житомирській областях посівні площі порівняно з 1990 р. скоротилися відповідно на 139,7 тис. га (35%), 174,8 тис. га (36%), 431,8 тис. га (36 %) і 529,2 тис. га (40 %). Загалом у названих областях не використовується 1275,5 тис. га земель.

Це свідчить про те, що орендатори цих земель, новостворені агроформування, зокрема й з високим економічним потенціалом, використовують у ріллі ґрунти із середнім і високим рівнем агрохімічного забезпечення, на яких задовільно працюють осушувальні системи. Вони надають перевагу вирощуванню комерційно привабливих, експортно орієнтованих культур (кукурудза на зерно, ріпак озимий, соняшник і соя), які в структурі посівних площ займають відповідно: у Рівненській — 21; 10; 3 і 12%, Волинській — 9; 13; 1,5 і 11%, Чернігівській — 34; 4; 10 і 5%, Житомирській — 35; 5; 6 і 13%, а в окремих господарствах ці показники збільшуються ще на 6–15%, що відповідно позначилося на структурі посівних площ усієї зони.

Спираючись на методологічні основи збалансованого природокористування, передусім потрібно привести у відповідність співвідношення між дестабілізуювальними і стабілізуювальними факторами — ріллі до кормових угідь, які, за твердженням В.В. Докучаєва, мають бути у співвідношенні 1,0:1,6. У зоні Полісся реалізувати такий підхід на практиці можливо за використання моделі адаптивно-ландшафтної організації землекористування, розробленої В.П. Стрельченком, 2004 [8], в основі якої лежать відповідність властивостей ґрунтового покриву вимогам сільськогосподарських культур і здатність останніх захищати ґрунт від деградації. Така модель може оптимізувати землекористування на ландшафтно-регіональному, агроландшафтно-локальному та ґрунтово-екосистемному рівнях. За такого підходу до створення стійкого агроландшафту на території Житомирської області потрібно четверту частину орних земель перевести до складу кормових угідь, лісових

Екологічно обґрунтована структура земельних угідь Житомирської області з урахуванням співвідношення дестабілізуювальних угідь до стабілізуювальних

№ з/п	Угіддя	Наявна структура земельних угідь		Екологічно адаптована структура земельних угідь		Відхилення від наявної, %
		тис. га	%	тис. га	%	
1.	Територія області	2982,7	100	2982,7	100	–
1.1	Агрolandшафт	1601,0	54	1621,0	54	–
1.1.1	Сільськогосподарські угіддя	1527,8	95	1527,8	95	–
1.1.1.1	Рілля	1083,5	70	702,8	46	–24
1.1.1.2	Кормові угіддя	421,0	28	782,2	51	+23
1.1.1.3	Багаторічні насадження та лісосмуги	23,2	2	46,8	3	+1
1.2	Ліс	1106,7	37	1106,7	37	–
1.3	Відкриті заболочені землі	99,1	3	99,1	3	–
1.4	Інші землі	127,0	6	127,0	6	–

Примітка. Співвідношення дестабілізуювальних угідь до стабілізуювальних у Житомирській області: поліській зоні — 1,0:2,0, перехідній — 1,0:1,6, лісостеповій — 1,0:0,8.

насаджень і лісосмуг [6]. У результаті співвідношення дестабілізуювальних і стабілізуювальних угідь в агроландшафті поліської зони області має бути як 1,0:2,0, перехідній — 1,0:1,6, лісостеповій — 1,0:0,8 (таблиця). За такого розподілу земель у ріллі (702,8 тис. га) буде зосереджено ґрунти з досить високою якістю, де господарники здатні реалізувати різні моделі сівозмін з урахуванням попиту на ринку як на продовольче зерно, рослинні жири, так і на фуражну продукцію для тваринництва.

Виведення з ріллі низькопродуктивних земель і подальше їх використання як кормових угідь (сінокоси і пасовища, насінники багаторічних злакових і бобових трав) дасть змогу стабілізувати екологічну ситуацію і сформувавши надійну кормову базу для розвитку тваринництва. Галузь тваринництва має всі підстави для поступового відтворення через низьку собівартість кормів, вирощених на природних луках, і за планового поетапного корінного поліпшення сінокосів та пасовищ. В Інституті сільського господарства Полісся НААН відпрацьовано основи розвитку скотарства в поліській зоні, де провідне місце має належати молочно-м'ясному скотарству, яке забезпечує основний обсяг виробництва молока та отримання яловичини [5].

Науковцями Інституту сільського господарства Полісся НААН опрацьовано також методологію адаптивно-ландшафтної системи землеробства на радіоактивно забрудненій території, що ґрунтується на розробці та

впровадженні проектів землевпорядкування як окремих господарств, так і територій сільських рад за методом агроекологічного групування земель, які одночасно враховують родючість ґрунту, щільність забруднення радіонуклідами, придатність ґрунту для вирощування певних культур, просторове розміщення структурних елементів оптимізованого агроландшафту [7]. Залежно від складу груп за ґрунтовими відмінами та щільності забруднення території радіонуклідами визначають напрям використання. Землі, які мають щільність забруднення радіонуклідами менше 1 Кі/км², вважаються чистими в радіологічному вимірі і тому використовуються під усі культури без обмежень. Рілля, яка належить до 2-ї групи, має деякі обмеження щодо вирощування люпину. На землях 3-ї групи ці застереження мають стосуватись усіх бобових культур. На ділянках, забруднених радіонуклідами зі щільністю 10–15 Кі/км², потрібно висівати зернобобові культури лише на сидерати. Крім того, тут не рекомендовано вирощувати льон-довгунець на волокно, картоплю та столові коренеплоди для продовольчих цілей. Землі зі щільністю забруднення радіонуклідами понад 15 Кі/км² слід вивести з інтенсивного обробітку з наступним вирощуванням на них багаторічних трав на насіння. При цьому передбачається обов'язкове виконання заходів з оптимізації водно-фізичних (вологорегулювання на осушувальній системі) та агрохімічних (вапнування) властивостей ґрунтів і запровадження

комплексної системи заходів, що забезпечують отримання нормативно чистої продукції.

Актуальною для Полісся є проблема збереження і раціонального екологічно безпечного використання торфових ґрунтів. Р.С. Трускавецький обґрунтував напрями використання торфово-земельного ресурсу:

культурно-землеробський; ресурсно-сировинний; природоохоронний; відновлювальний (рекультивация і ренатуралізація) та назвав можливі способи його цільового використання у межах кожного напрямку, що дає можливість зберегти цей ресурс у його первинному природному стані [9].

Висновки

Зона Полісся є стабілізуювальним фактором водних ресурсів і біорізноманіття України, тому потребує невідкладної реалізації стратегії оптимізації використання земельних ресурсів в агропромисловому виробництві в контексті світового стабільного розвитку. В умовах агроландшафтів Житомирської області за адаптивно-ландшафтною організації землекористування визначено екологічно обґрунтовану структуру земельних угідь, здатну оптимізувати землекористування на ландшафтно-регіональному, агроландшафтно-локальному та ґрунтово-екосистемному рівнях. За такого підходу 25% орних земель переведено до складу кормових угідь, лісових насаджень і лісосмуг, у результаті чого співвідношення дестабілізуювальних і стабілізуювальних угідь

в агроландшафті поліської зони області становить 1,0:2,0, перехідній — 1,0:1,6, лісостеповій — 1,0:0,8.

Потрібно ліквідувати асиметрії в сучасному розвитку аграрного виробництва через надання переваги змішаному типу господарювання (спеціалізації), при якому розвиток галузей рослинництва й тваринництва був би оптимально збалансований і забезпечувався: нормативно-правовими, законодавчими актами; стабільною державною підтримкою та послідовністю у її виконанні; реалізацією інноваційних наукових розробок за мобільного, економного й екологічно безпечного управління земельно-меліоративними ресурсами країни; комерційною зацікавленістю суб'єктів господарювання у впровадженні природоохоронних, меліоративно-технологічних інновацій.

Бібліографія

1. Булыгин С.Ю. Формирование экологических сбалансированных ландшафтов/С.Ю. Булыгин, Н.А. Неаринг. — Х. : Эней, 1999. — 272 с.
2. Галич М.А. Агроэкологические основы использования земельных ресурсов Житомирщины/М.А. Галич, В.П. Стрельченко. — Житомир: Волинь, 2004. — 181 с.
3. Камінський В.Ф. Стратегія оптимізації використання земельних ресурсів в агропромисловому виробництві України в контексті світового стабільного розвитку/В.Ф. Камінський, В.Ф. Сайко//Вісн. аграр. науки. — 2014. — № 3. — С. 11–17.
4. Медведєв В.В. Оцінювання інвестиційної привабливості та вартості земельної ділянки/В.В. Медведєв, І.В. Пліско, О.М. Бігун//Вісн. аграр. науки. — 2012. — № 12. — С. 66–72.
5. Програма охорони родючості ґрунтів у Житомирській області на 2014–2020 роки. — Житомир: Рута, 2014. — 60 с.
6. Раціональне використання ґрунтового покриву житомирського Полісся на засадах адаптивно-ландшафтного землекористування/[А.М. Бовсуновський, О.І. Савчук, Л.І. Нагулевич, А.О. Мельничук]/Вісн. Харківського НАУ. — 2008. — № 4. — С. 132–137.

7. Стрельченко В.П. Агроэкологичне групування земель на території, забрудненій радіонуклідами / В.П. Стрельченко, О.В. Дребот//Вісн. Житомирського ДАУ. — 2001. — № 1. — С. 192–194.
8. Стрельченко В.П. Розробка та реалізація основ адаптивно-ландшафтного землеробства на Поліссі/[В.П. Стрельченко, М.М. Кравчук, М.А. Галич, О.В. Дребот]/Таврійський наук. вісн. — Херсон, 2004. — № 34. — С. 21–24.
9. Торфово-земельний ресурс України (концепція комплексного використання)/НААН, ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського»; за наук. ред. В.П. Ситника, Р.С. Трускавецького. — Х.: Міська друкарня, 2010. — 71 с.
10. Третяк А.М. Землепорядне проектування: теоретичні та методичні основи інвестицій у землекористування/А.М. Третяк, В.М. Другак, Д.П. Романська. — К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2007. — 387 с.
11. Working Wetlands: Classifying Wetland Potential for Agriculture/Matthew P. McCarty, Mutsa Masiyandima and Helen A. Houghton-Carr// International Water Management Institut. — Colombo, Sri Lanka. — 2005. — 36 p.

Надійшла 3.09.2015.